

GENDER TILSHUNOSLIGINING SHAKLLANISHI VA TARAQQIYOTI

Asqaraliyeva Dilshoda

Namangan davlat universiteti

3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada gender tilshunosligi, uning shakllanishi va taraqqiyoti masalasi tahlil qilinadi. Gender tilshunosligining bugungi antroposentrik tilshunoslikdagi o'рни va ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: gender, gender tilshunosligi, mentalingvistika, etnolingvistika, antroposentrik tilshunoslik.

Аннотация: В данной статье анализируются вопросы гендерной лингвистики, её становления и развития. Освещается место и значение гендерной лингвистики в современной антропоцентрической лингвистике.

Ключевые слова: гендер, гендерная лингвистика, менталингвистика, этнолингвистика, антропоцентрическая лингвистика.

Annotation: This article analyzes the issues of gender linguistics, its formation and development. The place and significance of gender linguistics in modern anthropocentric linguistics are highlighted.

Keywords: gender, gender linguistics, mental linguistics, ethnolinguistics, anthropocentric linguistics.

“Gender” atamasi 1968-yilda amerikalik olim Stoller tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan. Ilmiy adabiyotlarda gender tushunchasining bir necha talqini mavjud. Gender – inglizcha “gender” – “zot” so'zidan olingan bo'lib, jins tushunchasini fiziologik voqelik ustqurmasi bo'lgan ijtimoiy qurilma sifatida belgilaydi.¹ Shu bois erkaklar va ayollar o'rtasidagi biologik tabiiy farqlar bilan erkaklar va ayollar xatti-harakatini, ijtimoiy va madaniy tavsiflarini aniqroq farqlash uchun gender atamasi qabul qilingan. Erkak va ayollarga tegishli ijtimoiy bog'liqlik, xulq-atvor va kutilgan natijalarni ifodalaydi. “Gender feministik nazariyaning davomi sifatida vujudga kelgan yondashuvlar, feminizm (fransuzcha “feministe”, lotincha “femina” - ayol) xotin-qizlarni kamsitishlardan xalos etishni targ'ib etuvchi, ular mavqeyini jamiyatdagi ijtimoiy voqealar hosilasi sifatida o'rganuvchi oqimdir.” Demak, inson jinsda nafaqat fiziologik jihatdan farqlanadi, balki uning atrofida gilar bilan muomalasi, nutqi, va hatto, dunyoqarashida ham jinsdagi o'ziga xos, farqli yoki mushtarak jihatlar namoyon bo'ladi. Sofya Babayan bu haqda: “Gender ijtimoiy tushuncha. Ayol yoki erkakning benuqson timsoli berilgan, xronologik va geografik

¹ Э.Гидденс Социология. – Т. “Шарк”. 2002., 185-бет.

muhit rang-barangligi, milliy an'analari, etnopsixologiyasi, dini, tarixi va milliy mentaliteti va boshqalarda ifodalanadi" – deb yozadi.

Gender – tabiatan belgilanmagan, ijtimoiy hodisalar ato etgan xususiyatlar yig'indisidir. Gender – jinsning madaniy niqobi, bizning o'z ijtimoiy-madaniy tasavvurlarimiz doirasidagi jins haqidagi qarashlarimizdir. Buning ustiga jins, faqat gender demakdir, ya'ni uning ijtimoiylashtirilishi natijasida jinsni tashkil etgan narsadir. Jins insonga tegishli emas, balki inson jinsga oiddir, u esa hokimiyat va tilga ega.

Hozirgi kundagi gender muammosiga oid tadqiqotlarni V.A.Kirilina² ikki yo'nalishga ajratadi:

1. Gumanitar fanlar doirasida gender muammosi. Bunda sotsiologiya, psixologiyada o'rganilgan tadqiqotlar tilshunoslik uchun asos bo'ladi. Genderning kategoriya sifatidagi va antologik maqomi o'rganiladi.

a) gender tahlilining umumilmiy prinsiplari.

- gender – madaniyat va jamiyat taraqqiyotining hosilasi bo'lib qiyosiy xarakterga ega; konvensional mohiyat sifatida tan olinadi.
- gender boshqa sotsiomadaniy konstruktlar kabi o'zgaruvchandir.
- gender umumilmiy kategoriyadir; har bir fan doirasida genderning o'ziga xosligini va qaysi metodlar yordamida o'rganilishini e'tiborga olish kerak.

b) gender tahlilining lingvistik prinsiplari.

- gender kommunikativ muloqotning muhim mezonini sanaladi.
- genderning madaniy simvolik tabiati gender bilan bog'liq o'xshatishlarning yuzaga kelishiga olib keladi.
- til va kommunikatsiyalarning gender aspektlarini o'rganish uchun lingvistik metodlar qo'llaniladi. Umuman tilshunoslikda qo'llanilayotgan (sotsiolingvistik, psixolingvistik, lingvomadaniyatshunoslik va boshqa) metodlar foydalaniladi.

2. Lingvistik genderologiya yoki gender lingvistikasi muammosi. Gender lingvistikasi – ilmiy yo'nalishdagi gender tadqiqotlari tarkibiga kirib, lingvistik tushunchalar yordamida genderni o'rganadi.

Bundan tashqari lingvistik genderologiya har qanday yangi yo'nalish kabi o'ziga xos qirralarga, ya'ni tushunchalar apparati kategoriyalari aniq shakllanmagan yangi yo'nalishdir. Bu yangi yo'nalish o'ziga xos tadqiqot usullari va metodlarining shakllanish jarayonidadir. Shu bilan birga tilshunoslik ilmiy maydonidagi olimlar lingvistik tadqiqotlar metodlaridan hamda, sotsiolingvistika, psixolingvistika va

² Каранг: Кирилина А.В. Исследование гендера в лингвистических научных дисциплинах// Гендерные образования в системе высшей и средней школы: состояние и перспективы: Материалы международной научной конференции, Иваново, 24-25 июня 2003 г. – Иваново: Иван.гост.ун-т, 2003. –с.с.132-138.

boshqa gumanitar fanlar (lingvistika, tarix, adabiyotshunoslik va boshq.) metodlaridan foydalanishyapti.

Gender lingvistikasining rivojlanishi zamonaviy falsafaning rivojlanishi va gumanitar fanlarning ilmiy yo'nalishlarini almashinishi bilan bog'liq holda XX asrning oxirgi 10 yilliklariga to'g'ri keladi. Gender lingvistikasi umumiy holatda ikki guruh savollarni o'rganadi:

1. Genderning tilda yuzaga chiqishi: leksika, sintaksis, rod kategoriyasi va qator bo'limlarda namoyon bo'ladi. Bunday yondashuvning maqsadi tilda turli jinsdagi odamlarning tilini ifodalanishi, erkak va ayollarga qanday baho berilishi hamda qaysi semantik oblastlarda ularning ko'proq tarqalganligi, buning asosida qanday lingvistik mexanizm mavjudligi bilan ifodalanadi.

2. Genderning nutqda yuzaga chiqishi: gender qanday vositalar va qanday kontekslar yordamida ifodalanayotganligi, bu protsessga ijtimoiy faktorlar va kommunikativ vositalar qanday ta'sir ko'rsatayotganligi o'rganiladi. Hozirgi vaqtgacha bu sohada ijtimoiy determinizm nazariyasi va biodeterminizm nazariyalari raqobat qilib kelmoqda.

G'arb tillaridagi gender omili keng o'rganilgan va o'rganib kelinmoqda. MDH xalqlari tillari misolida ham keyingi yillari muayyan materiallar to'plandi. Bu borada rus tilshunoslarining tadqiqotlari ko'p. K. Kirilina, A. Popov, M. Kolesnikova, I. Zikova, O.Vaskova kabilar gender belgisi til birliklari lug'atini tuzish, turli tillarda gender munosabatlarining aks etishi, tijorat va boshqa maqsadlarda gender leksikasidan foydalanish borasida tadqiqotlar olib borganlar. Gender tadqiqotlarda qo'lga kiritilgan natijalar hozirgi davrda o'ta dolzarb madaniyatlararo muloqotlarda yuzaga keluvchi muammolarni hal qilishda qo'l kelishi aniq.

Hozirgi kunda gender lingvistikasida genderning turli jihatlarini o'rganilmoqda. Ularning ayrimlarini alohida ta'kidlab o'tishni lozim topdik:

- gender va intonatsiya;
- gender va urg'u;
- gender va geminatsiya;
- gender va leksik qatlam;
- gender va ma'no ko'chishi;
- gender va morfologik ko'rsatkichlar;
- gender va sintaktik vositalar;
- gender va frazeologizmlar;
- gender va diskurs;
- gender va pragmatika;
- gender va olamning lisoniy manzarasi;
- gender va virtual muloqot;
- gender va paralingvistik vositalar va boshqalar.

Gender ko'p aspektli tushuncha hisoblanadi. Shu bois gender bilan bog'liq muammolar ko'pgina sohalarning tekshirish ob'yekti hisoblanadi. Xususan, sotsiologiya, psixologiya, kognitologiya, lingvistika kabi fanlarda gender turli aspektlarda tadqiq etilmoqda.

Til qurilishida jinsiy farqlilik uning kaliti va mexanizmini beradi. Gender tilni tahlil qilishda bir qancha yo'nalishlarga murojaat qiladi:

a) sotsiolingvistika – tilning ijtimoiy mohiyati, ijtimoiy vazifasi, tilga sotsial omillarning ta'siri, til taraqqiyotida til siyosatining roli kabi qator masalalarni o'rganadi³;

b) psixolingvistika – nutqning vujudga kelish mexanizmini, bolalar nutqining shakllanishi jarayonini, nutqning axborot tashish funksiyasi kabi masalalarni o'rganadi⁴;

v) etnolingvistika – tilning shu til egasi bo'lgan etnos madaniyatiga bo'lgan munosabatini, tilning funksiyalanish va rivojlanish jarayonida etnomadaniyat, etnopsixologik omillar o'rtasidagi aloqani o'rganadi⁵;

g) neyrolingvistika – nutqiy faoliyat bosh miyaning mahsuli ekanligi, miya kasallanishining nutqiy faoliyatga ta'siri kabi masalalarni o'rganadi⁶;

d) mentalingvistika – ob'ektiv olam qismlari va uning til tasavvurlari o'rtasidagi munosabat o'rganiladi⁷.

Demak, yuqorida nomi tilga olingan fanlar chorrahasida gender lingvistikasi sohasidagi fanlar paydo bo'ladi. Gender lingvistikasi o'zbek tilshunosligida endi tetapoya qilib kelayotgan fan sohalaridan biri bo'lib, lingvistik tushunchalar yordamida genderni o'rganadi.

Gender lingvistikasi sohasidagi ilmiy tadqiqot ishlarida kattalar nutqi, o'smirlar nutqi, bolalar nutqiga e'tibor qaratilgani holda, ayol va erkaklar nutqi, o'g'il bolalar va qiz bolalar nutqi, badiiy asarlardagi gender munosabat borasidagi farqlanishlar; ijtimoiy rollar, faoliyat shakllarining bo'linishi, xatti-harakat va individlarning psixologik tavsiflaridagi farqlar nazarda tutiladi.

Shiddat bilan yangilanayotgan ilm-fan kundan kunga yangi izlanishlar qilishga chorlaydi. Shu jihatdan gender lingvistikasini o'rganish va chuqurroq tahlil qilish hozirgi davr tilshunosligining dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Гидденс Э. Социология. – Т.: Шарк, 2002.
2. Кирилина А.В. Исследование гендера в лингвистических научных дисциплинах// Гендерные образование в системе высшей и средней школы:

³ А.Нурмонов, Б.Йўлдошев. Тилшунослик ва табиий фанлар. – Т. “Шарк”, 2001, 70-бет.

⁴ Ўша асар. 68-бет.

⁵ А.Нурмонов, Ш.Искандарова. Тилшунослик назарияси. – т., “Фан”, 2008, 158-бет.

⁶ Ўша асар. 165-бет.

⁷ Ўша асар. 164-бет.

состояние и перспективы: Материалы международной научной конференции, Иваново, 24-25 июня 2003 г. – Иваново: Иван.гост.ун-т, 2003. –с.с.132-138.

3. Нурмонов А., Йўлдошев Б. Тилшунослик ва табиий фанлар. – Т.: Шарқ, 2001,
4. Нурмонов А., Искандарова Ш.Тилшунослик назарияси. – т.: Фан, 2008,

